

УДК 027.022(477-25) "1914/1917"

Віктор Соколов,
кандидат історичних наук,
головний бібліотекар НПБУ

Діяльність Київської міської публічної бібліотеки у 1914—1917 роках

Охарактеризовано соціально-культурні чинники та тенденції розвитку Київської міської публічної бібліотеки у роки Першої світової війни; проаналізовано особливості діяльності й основні показники книгозбірні порівняно із попереднім періодом її розвитку; досліджено динаміку книжкового фонду та джерела його формування, склад і коло читачів, їхні зацікавлення.

Ключові слова: історія, публічна бібліотека, Перша світова війна, Київ, Київська міська публічна бібліотека, історія бібліотечної справи, Л. Лічков, 1914—1917 рр.

Висвітлення історії бібліотечної справи, окремої бібліотеки або певного періоду її розвитку, розкриття внутрішнього життя та взаємодії з суспільством на фоні культурно-історичних подій з відтворенням широкого кола соціальних зв'язків завжди буде актуальним і перспективним завданням дослідників.

Історія Національної парламентської бібліотеки України неодноразово привертала увагу діячів науки та культури, теоретиків і практиків бібліотечної справи. Проте лише у період незалежності української держави з'явилися дослідження, в яких вперше зроблено спробу неупередженого висвітлення цілісного розвитку установи протягом майже всього часу її діяльності. Зокрема, насамперед варто виокремити праці П. Гапченка та С. Звірського [5; 6; 8; 14; 15]. Однак не всі періоди функціонування книгозбірні дослідники висвітлили рівномірно, приміром, потребує подальшого дослідження історія бібліотеки в періоди Першої світової війни, 1920-х, 1930-х рр.

Метою пропонованої статті є спроба розкрити та проаналізувати маловідомі сторінки історії діяльності Київської міської публічної бібліотеки (далі — КМПБ; тогочасна назва Національної парламентської бібліотеки України) у 1914—1917 рр., охарактеризувати основні показники її роботи, виявити особливості діяльності на основі аналізу наукових матеріалів та першоджерел, зокрема звітів роботи установи.

Після початку Першої світової війни у серпні 1914 р. у більшості західних та південних губерній Російської імперії було запроваджено воєнний стан. До того ж ще з липня 1914 р. почав діяти новий закон про цензуру, що передбачав встановлення жорстокого контролю за продукцією друку, розширення повноважень цензури, тотальну люстрацію особистого листування громадян тощо. Крім того, Департамент поліції видав розпорядження про заборону описувати жахи війни [20, с. 34—35].

Значно погіршилося фінансування і КМПБ. Розпорядчий (бібліотечний) комітет Миської думи, що здійснював загальне керування діяльністю книгозбірні, для розгляду робочих питань збирався дедалі рідше [14, с. 71]. У воєнні роки не готувалися вчасно щорічні звіти про діяльність міської бібліотеки. Так, звіт за 1913 р. у роки війни загубився. Лише у 1918 р. оприлюднено об'єднаний звіт за чотири роки (1914—1917) [17].

У 1911 р. після переїзду в нове приміщення (сучасний будинок на вул. Грушевського, 1) число відвідувань КМПБ зросло майже вдвічі (у 1908 р. — 41 389, у 1912 — 90 775) [17; 18]. Навіть із початком Першої світової війни кількість відвідувань в середньому становила 250—300 осіб на день (у 1914 р. — 94 282, у 1915 — 91 207) [17, с. 2—8].

У серпні 1915 р. у Києві внаслідок ворожого прориву панували панічні настрої, а в другій половині року з міста було евакуйовано певні державні установи та навчальні заклади [14, с. 71]. Кількість відвідувань міської бібліотеки, так само, як і інших бібліотек, звичайно, зменшилася. Проте у 1916—1917 рр. внаслідок реевакуації (повернення установ) та надання права безкоштовного користування книжковими фондами КМПБ учням середніх і нижчих навчальних закладів значно збільшилося число її читачів та відвідувань загалом. У роки війни кількісні закономірності та особливості відвідувань бібліотеки не збігалися з подібними показниками попереднього періоду (1908—1912) і не виявляли певної періодичності. Навпаки, вони були стрибкоподібними, нерівномірними і непередбачуваними.

Загальна кількість читачів протягом "військового періоду" (1914—1917) незмінно зростала. Якщо в 1908—1912 рр. цей показник коливався в межах 6 тис. осіб на рік, то у досліджуваній період кількість абонентів становила в середньому 8—9 тис. осіб на рік [17, с. 8]. Цікаві зміни відбувалися в динаміці кількості читачів за читацькими групами. Так, число читачів-військових збільшилося у 4,5 рази і становило майже 8% загальної кількості відвідувачів досліджуваного періоду. У 1917 р. відсоткове співвідношення до читачів інших груп становило 19% (1847 осіб) [15, с. 37]. Натомість серед духовництва кількість читачів зменшилася на 40% (менше 0,5% загального складу читачів) [17, с. 8—9]. У 1916 р. зросло число читачів-викладачів, що пояснювалося реевакуацією навчальних закладів. Кількість читачів інженерно-технічних спеціальностей збільшилася незначним чином і становила майже 7%. Також зросла група читачів-підприємців, яких було приблизно 2% загальної кількості читачів. Число читачів-службовців, на яких припадав незначний відсоток, також поступово зросло. На 8% збільшилась група абонентів з медичних установ і становила майже 5% загальної кількості читачів бібліотеки [17, с. 8—9].

Характерною особливістю було зростання числа читачів з групи учнівської молоді.

Значна кількість читачів відвідували бібліотеку для ознайомлення із періодикою: газетами та журналами, частка вимог на які була понад 20% загальної їх кількості. Кошти на придбання книжок та передплату періодичних видань розподілялися у середньому у співвідношенні 1:4 [14, с. 84].

У 1917 р. втричі, порівняно з попереднім періодом, зменшився попит на богословську книгу. Вдвічі знизився попит на юридичну літературу, що пояснювалося, як зазначав Л. Лічков, "паралічем судових установ і вочаренням беззаконня в населенні" [17, с. 22]. На 12% скоротилася кількість вимог на книги з географії, на 9% — на довідкову літературу, на 5% — на видання з виробництва та сільського господарства. І, навпаки, після Лютневої революції 1917 р. значно збільшився попит на суспільно-політичні книги, зокрема 1912 р. на них надійшло 800 вимог, у 1914 р. — 1441, у 1917 р. — 4242 [13, с. 27]. Якщо до війни відбувалося поступове систематичне зростання числа вимог на видання з книгозбирання, то з початком воєнних дій цей показник зменшився і перебував у межах 100 тис. вимог на рік. Проте у 1917 р. абсолютна кількість вимог різко зросла, що призвело до підвищення середніх показників порівняно з 1908—1912 рр. Загалом, число вимог за 1914—1917 рр. зросло на 4,5% [17, с. 19]. Так само збільшилася і загальна кількість відвідувань (у 1908—1912 — 408 410, у 1914—1917 — 427 099). У 1917 р. до бібліотеки завітало 9658 читачів, які взяли за рік 84 898 книжок, зробивши 126 831 вимогу на видання, здійснивши 89 491 відвідування [15, с. 36].

Окрім періодику, найбільше цікавилися белетристикою (майже 15% загальної кількості вимог). Замовлення на літературу основних тематичних розділів, порівняно з попереднім періодом, в середньому збільшилися на 20—30%, зокрема з белетристики — на 37%. За дослідженням С. Мотовилової, у 1917 р. зацікавлення читачів розподілялися так: 20% — художня література; 14% — суспільствознавство та юридичні науки; 12% — історія літератури; 10% — історія, географія, біографії; 9% — журнали; 9% — математика та природознавство; 9% — "прикладні знання" (виробнича література, ремесла, технології тощо); 6% — мистецтво; 6% — філософія [22, арк. 23].

Звичайно, основним завданням КМПБ було якнайповніше виконання запитів читачів. Однак внаслідок непрофесійності частини працівників та певних недоліків керування багато бібліотечної роботи, що не вимагала термінового виконання, відкладалося. Надалі її накопичення призводило до значних проблем і труднощів у планомірній діяльності установи. Певний час міська книгозбірня залишалася без керівника, не враховуючи нетривалого (з листопада 1912 до травня 1914) терміну роботи на посаді бібліотекаря М. Сафронєва. У 1914 р. губернатор двічі відхиляв кандидатури на посаду бібліотекаря, що висували представники Міської думи.

На початку 1915 р. на посаду бібліотекаря КМПБ було затверджено кандидатуру талановитого вченого, економіста, статистика та публіциста Л. Лічкова (1855—1943). Новий керівник зазначав, що стан роботи бібліотеки незадовільний внаслідок неналежної організації її діяльності останніми роками. Зокрема, на початок лютого 1915 р. майже 20 тис. книг, а це приблизно 25% фонду, не було інвентаризовано та внесено до систематичного каталогу [17, с. 29—30]. Звичайно, значною мірою роботу бібліотеки ускладнювала війна та майже прифронтовий стан громадського життя у місті. Чотирьох із восьми працівників (здебільшого помічників бібліотекаря) було мобілізовано до служби в армії [17, с. 27].

Під час війни, особливо в 1916—1917 рр. та, зокрема, у рік двох революцій, планомірній роботі Київської міської публічної бібліотеки заважали, як зазначав Л. Лічков, "большевицькі настроєння среди служащих, которые выражались в предъявлении разных требований, выражении порицаний и угрозах забастовками" [17, с. 28].

У КМПБ матеріальні витрати у воєнний період порівняно із 1908—1912 рр. загалом зросли вдвічі, що пов'язано з переїздом бібліотеки в нове приміщення та збільшенням обсягів робіт. Так, у 1908 р. витрати становили 11 316 крб, а в 1917 р. — 24 942 крб [17, с. 24]. Матеріальних ресурсів для нормальної роботи бібліотеки в досліджуваний період "хронічно" не вистачало. Проте з 1917 р. індексація зарплати працівників проводилася щоквартально [15, с. 20].

Кількість персоналу бібліотеки порівняно із 1908—1912 рр. збільшилася більше ніж вдвічі. У 1908 р. у штаті бібліотеки було лише 8 осіб: бібліотекар, 3 помічники та 4 службовці. У 1917 р. штат налічував вже 21 співробітника: бібліотекар, 8 помічників, 9 службовців, а також 3 особи, що обслуговували будівлю. На жаль, до 1917 р. серед усіх помічників бібліотекаря не було жодного, хто мав би спеціальну освіту або прослухав курси з бібліотечної справи, що, звичайно, змушувало бібліотекаря та його досвідчених помічників із багаторічним стажем витрачати багато часу на навчання та професійну підготовку нових працівників [17, с. 25—27]. Цікаво, що у 1917 р. в умовах гострої житлової кризи Київська міська дума надала можливість оселитися у приміщеннях будівлі книгозбірні деяким працівникам бібліотеки. Особливо складно у роки війни було працювати співробітникам бібліотеки узимку. У головній міській бібліотеці читачі та працівники були змушені сидіти та працювати "в шубах, галошах и шляпах" [7].

У 1915—1917 рр. у КМПБ, окрім виконання робіт, пов'язаних із бібліотечним обслуговуванням читачів, за розпорядженням бібліотекаря (директора) було здійснено перевірку та облік фондів, відновлено сигнатури шифрів на книгах та на полицях, виявлено та відокремлено дублети, зроблено палітурки для багатьох зношених книг тощо. Проте на часі було проведення більш нагальних робіт, навіть — реформ, аж до зміни статуту бібліотеки, щоб піднести її роботу на вищий, ефективніший рівень.

Із початком виконання своїх обов'язків (лютий 1915 р.) Л. Лічков поставив перед керівництвом бібліотеки — розпорядчим (бібліотечним) комітетом Київської міської думи — питання про видання нового систематичного каталогу. Однак Міська дума відхилила питання про обговорення нового каталогу, посилаючись на брак коштів. Невдовзі Л. Лічков також поставив питання про створення проекту прибудови до основного корпусу установи або зведення нової, значно більшої будівлі міської книгозбірні, оскільки через два-три роки, як зазначав бібліотекар, книгозбирання буде повністю заповнено новими надходженнями. Також він клопотав про розширення штату, встановлення додаткової вентиляції, пошиття нового спецодежду для підлеглих, збільшення розміру віконних прорізів та ін. Ці ініціативи, як і попередні, Міська дума відхилила. Л. Лічков зауважував про потребу збільшення власних повноважень, оскільки всі рішення, що стосувалися розвитку книгозбірні, приймав лише бібліотечний комітет, який призначала Київська дума та до якого обиралися: голова комітету (з гласних Думи), професор Київського університету, директор однієї з київських гімназій, ректор Київської Духовної академії, чиновник губернатора (для нагляду за діяльністю бібліотеки) та бібліотекар (директор бібліотеки), який фактично мав не розпорядчі, а виконавчі функції. Отже, окрім бібліотекаря, до цього комітету входили особи, чия компетенція мало торкалася функціонування книгозбірні, змісту бібліотечних процесів і розвитку бібліотечної справи загалом. Скликання засідань цілком залежало від голови комітету, присутність якого і робила їх легітимними. Кількість засідань із року в рік збільшувалася. Якщо у 1908 р. бібліотечний комітет збирався чотири рази, то в 1916 р. — дев'ять. Проте більшість засідань, як зазначалося, були фіктивними, тобто тільки на

папері, що часто було пов'язано із зайнятістю голови комітету, який, звичайно, насамперед займався справами Миської думи. Таким чином, розв'язання проблем бібліотеки просувалися дуже повільно і вирішення кожного дрібного питання затягувалося на кілька місяців. Усі нововведення та пропозиції Л. Лічкова відобразив у проєкті нового статуту бібліотеки, який він додав до звіту [17, с. 60—64]. Документ передбачав: змінити назву книгозбірні на "Київська міська громадська бібліотека"; спростити багатоступеневу процедуру обрання керівника бібліотеки; розширити його повноваження, а також права загального зібрання дійсних членів бібліотеки; обмежити сфери впливу Думи на діяльність бібліотеки; дозволити видачу книг додому та ін. До речі, у планах Л. Лічкова щодо розвитку бібліотеки на 1918 р. було створення власної палітурної майстерні в приміщенні установи та певні заходи щодо отримання книгозбірною безкоштовного обов'язкового примірника всіх видань, що друкуватимуться в Україні [17, с. 46]. Приводом став "Законопроект про обов'язкову надсилку друкарнями всіх видань", який Центральною радою прийняла в першій місяць правління (листопад 1917 р.). Документ передбачав безкоштовне отримання примірника кожного видання, що друкувалося в Україні, найважливішими установами держави, зокрема Київською міською публічною бібліотекою. Проте законопроект, на жаль, у той час фактично не діяв [5, с. 12].

Після кількох років керування Київською міською публічною бібліотекою Л. Лічков поставив питання про потребу створення відділу книг українською мовою, початок діяльності якого припадає на 1917 р., а також відділів (окремо) польською та єврейською мовами, обласного (крайового) відділу, який також розпочав функціонувати раніше, та відділу видань з питань міського та земського самоврядування [17, с. 45]. Є відомості про те, що Л. Лічков передавав до відділу української книги відповідні газети, статті та інші матеріали з українознавства (пізніше вони потрапили до спецхрану) [21].

Влітку 1917 р. Центральна рада твердо взяла курс на українізацію КМПБ. Зокрема, з 1 серпня 1917 р. на посаду другого помічника бібліотекаря був запрошений 22-річний М. Шраг, який одночасно обіймав посаду заступника голови Центральної ради М. Грушевського [15, с. 15—16]. За рішенням міської управи на М. Шрага покладалося завдання "устройства украинского дела библиотеки", тобто організація відділу українознавства, окремого фонду україномовних видань. Саме із цієї дати почався відлік українізації бібліотеки.

За 1916—1917 рр. Л. Лічков написав та розіслав від імені бібліотеки більше 1000 листів офіційним особам та установам з проханням про пожертвування-дарування книг. Оскільки таке листування вимагало значних витрат, за клопотанням директора бібліотека отримала право безкоштовно користуватися поштовими послугами. Одним із пунктів, що обґрунтовував потребу мати таке право, Л. Лічков зазначав намір створити окремий обласний (крайовий) відділ та відділ книг з міського та земського самоврядування, для організації яких потрібно було проводити широке листування [17, с. 32].

У період 1914—1917 рр. власну закупівлю книг бібліотекою було суттєво обмежено. Зокрема, у постанові бібліотечного комітету від 23 вересня 1915 р. регламентовано повне утримання від подальшої купівлі книг "впредь до выяснения военных обстоятельств". Поповнення фонду відбувалося здебільшого від пожертв та подарунків, незважаючи на те, що у грудні 1915 р. бібліотечний комітет, хоч і формально, дозволив купувати книги [6, с. 43].

За 1914—1917 рр. до КМПБ надійшли значні книжкові "пожертвування", зокрема у 1915 р. від онука славетного архітектора В. Беретті Олександра, який подарував книго-

збірні майже 4 тис. книг, серед яких було багато праць з економіки та статистики, 300 альбомів та видань з мистецтва та архітектури, зібраних дідом і батьком, зокрема рідкісні і цінні видання XVI—XVII ст. У воєнні роки приватні книжкові колекції до фондів бібліотеки передали спадкоємці присяжного повіреного, юриста Південно-Західної залізниці М. Тулуба (2456 т.), голова Київського тимчасового комітету А. Сидоров (251 т.), протоієрей І. Корольков (162 т.), професори І. Скворцов, С. Іванов, Ю. Вагнер, С. Опкоков та ін. Серед установ найбільші пожертви надійшли від Київського цензурного комітету (2024 т.), Геологічного комітету (195 т.), Департаменту землеробства (167 т.), видавництва "Сотрудник" (146 т.) [6, с. 44]. Загалом, хоча темпи надходжень книг до фондів бібліотеки зросли, проте динаміка кількості видань в абсолютних показниках майже не змінилася: за 1908—1912 рр. (за п'ять років) кількість книг збільшилася на 6118 одиниць; за 1914—1917 рр. (чотири роки) — на 6011 одиниць [17, с. 33]. Щорічний приріст в середньому збільшився з 1223 до 1502 одиниць (хоча багато з подарованих книг у 1917 р. ще не було враховано). За період 1901—1917 рр. завдяки жертвам до фондів бібліотеки надійшло понад 10 150 томів (7886 назв), а це понад 12% загального фонду книгозбірні і майже 50% загальної кількості нових надходжень (26 140 т.) [14, с. 75, 84]. Для закупівлі книг для бібліотеки пожертви надходили і грошима, про що систематично повідомляла тогочасна преса. У 1916 р. книжковий фонд, на думку С. Комського, становив майже 80 тис. примірників [13, с. 28]. За даними Л. Лічкова, на кінець 1917 р. колекція бібліотеки нараховувала 56 380 томів [17, с. 33]. Видання наукового та довідкового характеру становили 88% загальної кількості книг. З них 42% припадало на періодичні видання різних років, 7,7% — на праці з питань історії, 10% — на художню літературу [15, с. 36].

Упродовж 1917 р. неодноразово порушувалося питання про можливість переведення Київської міської публічної бібліотеки у власність держави та про створення національної бібліотеки. У перші місяці правління Центральної ради Міністерство народної освіти планувало у 1918 р. утворити Українську національну бібліотеку на базі Київської міської публічної бібліотеки. Публічних бібліотек, як й інших типів і видів книгозбірень, у Києві не вистачало, оскільки, у розрахунках на кількість мешканців міста, рівень забезпеченості книжками населення був надзвичайно низьким. Однак в умовах війни та значного браку коштів, створення нових бібліотек, зокрема національної, було досить проблематичним. Відповідно, 1917 р. постало питання про перетворення КМПБ у національну книгозбірню. У звіті Л. Лічков обґрунтовував недоцільність і нерациональність розв'язання проблем "бібліотечного будівництва" в такий спосіб. Він зазначав, що, по-перше, потрібно було відразу створювати нову міську публічну бібліотеку, що вимагало б значних коштів; по-друге, книжковий фонд міської публічної бібліотеки не відповідав критеріям комплектування національної бібліотеки; по-третє, створення національної бібліотеки у Києві в окремій будівлі було б більш економічно доцільним і політично виваженим рішенням, "отвечало бы назревшей нужде в увеличении числа библиотек". До того ж "национальная библиотека украинского государства должна, конечно, прежде и главное всего иметь у себя всю национальную литературу, которая и должна составлять основу национальной библиотеки. Все остальное будет ... все таки придаток..." [17, с. 43].

КМПБ, яку створювали задля поширення російського впливу в місті, жодним чином не належала за цими критеріями до національної, оскільки через цензурні обмеження мала книги винятково російською мовою і була створена з метою "обрусения населения". 1917 р. у публічній

бібліотеці було лише 200 книжок українською мовою [17, с. 44—45]. Л. Лічков також наголошував на різних функціях публічної та національної бібліотек. На його думку, публічна книгозбірня здебільшого виконує загальноосвітні та загальнокультурні функції, а національна, окрім зберігання книг національною мовою, більше уваги приділяє науковій літературі, збиранню рукописів, стародруків, архівних та інших матеріалів та документів. Національну бібліотеку потрібно також комплектувати виданнями іноземними мовами та науковою іноземною літературою з різноманітних галузей знань. Отже, на думку Л. Лічкова, створення національної бібліотеки повинно відбуватися в новій будівлі незалежно від діяльності та функціонування КМПБ, котра як головна публічна бібліотека міста "должна быть, фактически, главной для остальных городских библиотек, для которых она должна быть источником и центром распределения книг и пр." [17, с. 43]. Таким чином, Л. Лічков вважав за доцільне покласти на КМПБ функції бібліотечного колектора та методичного центра для всіх публічних бібліотек міста.

Висновки. Отже, успішна діяльність і сталий розвиток КМПБ у 1914—1917 рр. були обмежені передусім надзвичайно скрутним матеріальним становищем, браком систематичного комплектування книжкових фондів, непрофесійністю певних працівників, недоліками організації роботи установи, а також політичними, економічними та соціально-культурними чинниками суспільного життя міста в умовах воєнного часу. На діяльності бібліотеки позначилося неналежне керування її роботою у передвоєнні та у перший рік війни, що насамперед було пов'язано із залежністю від загального керівництва книгозбіркою [15, с. 8]. Проте, незважаючи на перепони і об'єктивні труднощі, робота бібліотеки упродовж воєнних років майже не зупинялася, відбувалася за встановленим графіком і часом навіть вирізнялася підвищеною активністю. Через скрутне фінансове становище бібліотеки, яке не давало змоги поповнювати книжкові фонди відповідно до потреб читачів, основним джерелом комплектування були пожертви від громадськості міста (приватних осіб та установ), як грошима, так і книжковими колекціями й окремими виданнями. Основні показники книгозбірні з року в рік поступово зростали, хоча і вирізнялися певною стрибкоподібністю та нерівномірністю. Певні досягнення, покращення та підвищення ефективності роботи КМПБ стали можливими завдяки самовідданій та професійній праці директора книгозбірні Л. Лічкова, який очолював установу впродовж 1915—1920 рр. Наприкінці досліджуваного періоду в діяльності головної міської публічної книгозбірні виразні перші спроби демократизації роботи, наближення її функцій та завдань до читацьких потреб і політичного життя суспільства, посилення уваги до комплектування фондів україномовними друкми, налагодження співробітництва провідних працівників бібліотеки з діячами різноманітних державних та громадських інституцій.

Список використаної літератури та джерел

1. *Тисясяченко-Саливон Г. Д.* Пятидесятилетие Киевской публичной библиотеки (19 февр. 1866 — 19 февр. 1916 гг.) / [Г. Д. Тисясяченко-Саливон] // Киев. гор. изв. — 1916. — № 3. — С. 141—147. — Підпис: Г. Т-ко.
2. *Про складні умови роботи Бібліотеки* // Киевлянин. — 1917. — 26 янв.; 4 февр.; 15 июля.
3. *Про українізацію міської публічної Бібліотеки* // Киевлянин. — 1917. — 8 сент.
4. *Вилегжаніна Т.* Національна парламентська бібліотека України: шляхами розвитку / Т. Вилегжаніна // Бібліотеки України загальнодержавного значення: історія і сучасність : зб. ст. / НБУВ та ін.; Редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. — Київ, 2007. — С. 26—40.
5. *Гапченко П. Б.* Діяльність Київської міської публічної бібліотеки у 1917—1920 рр. / П. Б. Гапченко // Історія бібліотечної справи в Україні : зб. наук. пр. / НПБУ; Редкол.: А. П. Корнієнко (відп. ред.) та ін. — Київ, 1997. — Вип. 2. — С. 11—17.
6. *Гапченко П. Б.* Історія формування фондів Національної парламентської бібліотеки України у 1866—1917 рр. / П. Б. Гапченко // Історія бібліотечної справи в Україні : зб. наук. пр. / НПБУ; Редкол.: А. П. Корнієнко (відп. ред.) та ін. — Київ, 1995. — Вип. 1. — С. 41—46.
7. *Закритие городской публичной библиотеки* // Киевлянин. — 1917. — № 26. — 26 янв. — С. 2.
8. *Зворський С. Л.* Книжная сокровищница Украины / С. Л. Зворський // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. — 2006. — № 3. — С. 51—54.
9. *Дорошенко Д.* Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. — Київ: Либідь, 1993. — С. 527—553.
10. *Історія Києва в двох томах. Том перший* / В. О. Голобуцький та ін. — Київ: Вид. АН УРСР, 1960. — 950 с.
11. *Історія міст і сіл Української РСР. У 26 тт. Київ* / Під ред. В. О. Бойченко. — Київ: Вид. Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. — 587 с.
12. *Кізіченко В. І.* Культурно-освітній рівень робітничого класу України напередодні революції 1905—1907 рр. — Київ: Наук. думка, 1972. — 162 с.
13. *Комський С. А.* Київська міська публічна бібліотека в дореволюційний період (1866—1917) / С. А. Комський // Скарбниця людського розуму / ДРБ УРСР ім. КПРС; Авт. кол.: К. М. Грибовська, Є. С. Дерман, Г. В. Каган, С. А. Комський, І. В. Шажко. — Харків: Ред.-вид. від. Книжк. палати УРСР, 1966. — 179, [5] с. — С. 9—30.
14. *Літопис Національної парламентської бібліотеки України: Ч. 1. 1866 — лютий 1917 р.* / НПБУ; Авт. кол.: П. Б. Гапченко, С. Л. Зворський, Л. М. Любаренко, О. О. Мастіпан. — Київ, 1996. — 137 с.
15. *Літопис Національної парламентської бібліотеки / Національна парламентська бібліотека України. Ч. 2: Березень 1917—1943 р.* / Авт. кол.: П. Б. Гапченко, С. Л. Зворський. — Київ: [б. и.], 2001. — 184 с.
16. *Марущак А.* Киев 1914 года: жизнь в режиме войны / А. Марущак // Сегодня. — 2014. — 9 окт. — Режим доступа: <http://www.segodnya.ua/life/stories/kiev-1914-goda-zhizn-v-rezhime-voyny-559056.html>. — Загл. з екрана.
17. *Отчет Киевской городской публичной библиотеки за 1914, 1915, 1916 и 1917 годы* / Сост. Л. Лічков. — Киев, 1918. — 64 с.
18. *Отчет о состоянии и деятельности Киевской городской публичной библиотеки в 1912 году.* — Киев: Тип. Н. К. Милевського, 1913. — 29 с.
19. *Пятидесятилетний юбилей Киевской городской библиотеки* // Послед. новости. — 1916. — 19 февр.
20. *Сарнацький О.* Ставлення царської адміністрації та цензури до легальної преси українських політичних партій у 1914—1916 рр. / О. Сарнацький // Історичний журнал. — 2004. — № 9. — С. 34—40.
21. *Лічков Л. С.* К вопросу об украинизации Киевской городской публичной библиотеки / Л. С. Лічков. — ІРНБУВ, Ф. 1, № 3588.
22. *Мотовилова С. Н.* Киевская Городская Публичная библиотека (теперь — Рабочая Центральная библиотека им. ВКП(б)): [недрукована стаття 1931 р.]. — ІРНБУВ, Ф. 1, № 2020.

Охарактеризованы социально-культурные факторы и тенденции развития Киевской городской публичной библиотеки во времена Первой мировой войны; проанализированы особенности деятельности и основные показатели библиотеки в сравнении с предыдущим периодом ее развития; исследована динамика книжного фонда и источники его формирования, состав и круг читателей, их интересы.

Characterized by socio-cultural factors and development trends of the Kiev city public library during the First World War; analyzes the characteristics of the main indicators of activity and a library compared with the previous period of its development. The dynamics of the book fund and sources of its formation, composition and terms of library readers and their reading interests.

Надійшла до редакції 12 листопада 2015 року